

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Tymon de Haas, André van Holk, Martijn van Leusen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Albert Nijboer, Hans Peeters, Daniël Postma en Daan Raemaekers

Redactiecoördinatie: Annette Hansen & Sarah Willemsen

Vormgeving: Siebe Boersma

Omslagontwerp: Siebe Boersma & Miriam Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: Annette Hansen

Foto omslag: Paardenskelet uit Ezinge, opgegraven in 1932, en bloc gelicht, maar ondersteboven getoond, collectie Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis. (Foto Henk Faber Bulthuis, Noordelijk Archeologisch Depot, Nuis). Zie artikel Prummel *et al.*

ISBN 9789491431777

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

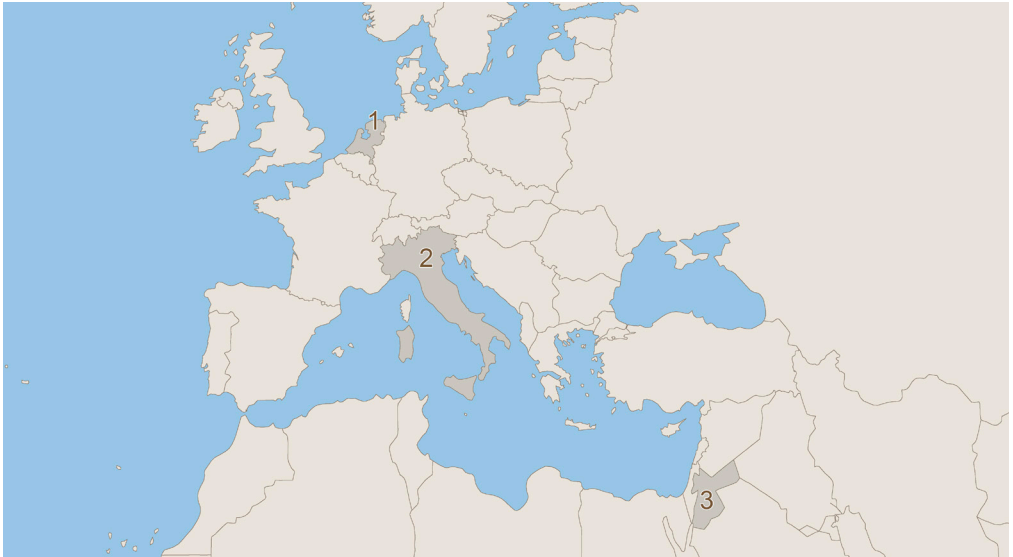
© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

25

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2014

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Jordanië

In dit nummer: 1) Biervliet, 2) De Wierhuizen, 3) Donderen, 4) Eernewoude, 5) Ezinge, 6) Flevoland, 7) Groningen, 8) Hoogkerk, 9) Leeuwarden, 10) Mensingeweer en 11) Steenwijk

Inhoud

VOORWOORD	VII
FRITS VREDE Botanische resten aangetroffen in de overgangperiode van het Eemien naar het Weichselien (Gr).	1
M.J.L.TH. NIEKUS, L. JOHANSEN & D. STAPERT Een vuistbijl en andere nieuwe middenpaleolithische vondsten rond het glaciële bekken van Steenwijk (Dr. en Ov.)	7
WIEKE DE NEEF, MARTIJN VAN LEUSEN, KAYT ARMSTRONG, NIKOLAAS NOORDA & JELMER WUBS Terra Masseta: verlaten land	19
W.A.B. VAN DER SANDEN Een bronzen dolkklng uit het dal van de Grote Masloot bij Donderen (Dr.)	29
ELIZABETH WEISTRA 'Arte Dedalica' in Zuid-Italië: twee 'nieuwe' terracotta wijgeschenken	35
FILMO VERHAGEN, TYMON DE HAAS EN GIJS TOL Romeinse pleisterplaatsen en hun ommeland in de Pontijnse vlakte	41
EGGE KNOL, WIETSKE PRUMMEL, ANNET NIEUWHOF & HANS VAN DER PLICHT Een oude merrie uit een Friese terp	49
ANNIKA KROPP, EVELIEN M. WITMER & GIJS W. TOL De Romeinse kookpotten van Tell Abu Sarbut (Jordanië)	57
VINCENT VAN VILSTEREN Voor een dubbeltje op de eerste rij - bijzondere bronzen potjes uit Noord-Nederland	65
HENNY GROENENDIJK & SONJA KÖNIG Een rijk versierde, laat-middeleeuwse pareerstang uit Mensingeweer (De Marne, Gr.)	75
ADRIE UFKES & KO LENTING Middeleeuwse lakenhandel in een 14 ^e -eeuwse stadsuitleg in Biervliet (Zl.)	83
ERIK WIJSHAKE EN ANNIKA KROPP Een zilveren horloge uit scheepswrak OL 79 (Flevoland)	91

SONJA FILATOVA & YFTINUS VAN POPTA	
Voedsel of verpakkingsmateriaal? Botanische resten in scheepswrak OL 79 (Flevoland)	99
ANDRÉ VAN HOLK	
Archeologie in het beeldverhaal	107
KARLA DE ROEST	
Dynamische musea, statische vitrines. De prehistorie van Nederland tentoongesteld	119

Voorwoord

Vijfentwintig jaar *Paleo-aktueel*! Een mooi moment om aan de hand van de in dit nummer bijeengebrachte artikelen kort te reflecteren op ontwikkelingen die de archeologie te Groningen als discipline heeft doorgemaakt sinds het verschijnen van het eerste nummer van *Paleo-aktueel* in 1990.

Het valt op dat interdisciplinariteit in het onderzoek van het Groninger Instituut voor Archeologie nu eerder regel dan uitzondering is. Daarbij spelen de laboratoria van het GIA en het Centrum voor Isotopenonderzoek een grote rol. Zo wordt in dit nummer botanisch onderzoek aangewend om gegevens te verzamelen bij het onderzoek van scheepswrakken, wordt isotopenonderzoek verricht aan het botmateriaal van paardenskeletten uit terpen om voedselpatroon en graasgebied te bepalen, wordt materiaalonderzoek verricht aan bronzen voorwerpen en zien we hoe in de surveyarcheologie geografische informatiesystemen en geofysica een niet weg te denken rol hebben ingenomen. We kunnen ons verheugen in het feit dat de inzet van natuurwetenschappelijke methoden, *hallmark* van het GIA, is meegegroeid met de eisen die we aan modern archeologisch onderzoek moeten stellen, en goed ingebed is in gedegen veldwerk en artefactstudies ondersteund door capabele veldtechnici en tekenaars.

Over de interesses van de onderzoekers kunnen we kort zijn, allen worden gedreven door nieuwsgierigheid om de archeologische, maatschappelijke en historisch context van landschap, landgebruik, nederzettingssporen en vondsten te begrijpen. Daarin is niets veranderd gedurende de afgelopen 25 jaar. Dat geldt ook voor het moeiteloos samengaan van onderzoek in verre oorden en onderzoek dichterbij huis en de vele contacten die het GIA heeft met binnen- en buitenlandse onderzoekers en onderzoeksinstituten. Wat de noordelijke provincies aangaat zien we aan de hand van de bijdragen en hun auteurs - die meer dan eens van 'buiten' komen - dat het GIA nog steeds stevig verankerd is in het noord-Nederlandse archeologische bestel. Wat wél is veranderd is de grotere aandacht voor maatschappelijke kennisbenutting, een ontwikkeling die, zoals in het voorwoord van *Paleo-aktueel* 24 gesteld door mijn voorganger directeur GIA, Daan Raemaekers, een steeds grotere rol zal gaan innemen in het archeologisch onderzoek van het GIA - en dus in de *Paleo-aktueel*. De kritische bijdrage van researchmasterstudente Karla de Roest in deze aflevering is daar een goed voorbeeld van. Maar laten we verstandig zijn en als gedreven onderzoekers kennisbenutting niet de onderzoeksagenda gaan laten bepalen, maar het gewoon opvatten als een intrinsiek onderdeel van professioneel interdisciplinair archeologisch onderzoek.

Tot slot de presentatie. Wie *Paleo-aktueel* 1 naast 25 legt, zal opmerken dat de hedendaagse digitale technieken de presentatie in woord en beeld van de artikelen in *Paleo-aktueel* veel aantrekkelijker hebben gemaakt. Maar belangrijker nog is vast te stellen dat de informatieve waarde van de illustraties, of het nu om vuistbijlen of siteverspreidingen gaat, is opgeschaald. Daarbij is – en dat is het mooie – het gedetailleerde ambachtelijke werk in het veld of op de tekenkamer basis en uitgangspunt gebleven!

Ik wil hier Daan Raemaekers, namens alle GIA medewerkers, van harte bedanken voor acht jaar stimulerend directeurschap, een periode waarin op onderzoeksgebied veel goeds is gebeurd.

Het past ons om aan het einde van dit voorwoord vriend en collega Jan Delvigne te herinneren, overleden op 21 juli 2014 ten gevolge van een ziekte die een steeds grotere wissel trok op zijn vermogen als fysisch geograaf veldonderzoek te doen. Jan was vanaf eind jaren '90 nauw betrokken bij met name het veldonderzoek van GIA's mediterrane archeologen in midden- en zuid-Italië en op de Krim. Daar zette hij gedurende vele campagnes zijn uitzonderlijke veldexpertise, zijn liefde voor landschapsgenese en zijn niet aflatende humor in om de archeologen te helpen de landschappelijke context van hun werk beter te begrijpen. Jan wist zijn bevindingen in uitermate heldere taal en tekeningen op papier te krijgen, hetgeen heeft geresulteerd in vele bijdragen aan publicaties van archeologisch onderzoek, zowel over het mediterrane gebied als dichterbij huis over zijn woonplaats het wierdendorp Ezinge en het cultuurlandschap Middag-Humsterland. Jan was de spil van het museum Wierdenland dat in 1994 werd geopend in het voormalig stadhuis te Ezinge en was een belangrijke initiatiefnemer bij de totstandkoming van het nieuwe museum dat in 2008 zijn deuren opende. Op grond van zijn verdienste werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Jan toonde een grote interesse voor het leven van persoon Van Giffen waar hij tot op het einde van zijn leven biografisch onderzoek naar bleef doen, zo goed en zo kwaad als het ging. Jan was een docent *pur sang* die vele studenten van het Archeologisch Instituut de beginselen van de fysische geografie heeft bijgebracht, bij voorkeur – en als het aan Jan lag - uitsluitend in het veld. De foto laat Jan in zijn natuurlijke omgeving zien, het fysieke landschap waarvan de schoonheid voor hem lag in het begrip ervan.

*Veldwerk 2006 in Calabrië, Italië.
(Foto Siebe Boersma, RUG/GIA).*

Peter Attema
Directeur GIA

Een vuistbijl en andere nieuwe middenpaleolithische vondsten rond het glaciële bekken van Steenwijk (Dr. en Ov.)

M.J.L.Th. Niekus¹, L. Johansen² & D. Stapert²

In *Paleo-aktueel* werd eerder een aantal middenpaleolithische vondsten rond het glaciële bekken van Steenwijk beschreven (Stapert *et al.*, 2008). In dit bekken, dat wordt omkranst door stuwwalheuvels waaronder de Havelterberg en de Woldberg, hebben tijdens het Eemien en het Vroeg-Glaciaal van het Weichselien meren bestaan. Deze streek, met het direct ten zuiden gelegen oerstroomdal van de Vecht, en de Steenwijker Aa die door het bekken stroomt, moet voor Neanderthalers aantrekkelijk zijn geweest om in te vertoeven en als jachtgebied. Wij beschreven destijds verschillende vondsten uit het gebied, waaronder bekende stukken zoals de spits van de Havelterberg en de Levalloisafslag van het Eeserveld, maar ook nieuwe vondsten. Daaronder vallen vooral meerdere bladspitsen of bladspitsachtigen op, zoals een exemplaar van het Eeserveld (maar van een andere vindplaats dan die van de Levalloisafslag), een vermoedelijk halffabriek van de Woldberg, en een mogelijk fragment van een bladspits van Onna. Basse (Steenwijkerwold) was destijds de enige plek waar meerdere artefacten waren opgeraapt, namelijk twee klingen (beide gevonden door Piet Wiersma, Steenwijkerwold), waarvan één mogelijk als klingkrabber geïnterpreteerd zou kunnen worden (zie ook www.archeoforum.nl).

De afgelopen jaren heeft de omgeving van Steenwijk opnieuw de nodige middenpaleolithische artefacten opgeleverd, waaronder een vuistbijl en een vermoedelijke afslag van de Steenwijkerkamp, en een klingkern van Baars. Op de vindplaats te Basse zijn in de

afgelopen jaren zeker zeven nieuwe artefacten opgeraapt waaronder enkele kernen, een mogelijk vuistbijlfragment en een handvol afslagen.³ De meeste vindplaatsen bevinden zich op hogere delen (maar niet de toppen) in het landschap, en langs dalranden (fig. 1). Dat middenpaleolithische vindplaatsen meestal in de nabijheid van water gelokaliseerd waren weten we ook van andere gebieden. In deze bijdrage bespreken we de nieuwe vondsten, waarbij onder meer aandacht wordt besteed aan de vermoedelijke datering. Het belang van de vondsten rond het bekken van Steenwijk is mede gelegen in het feit dat er sprake lijkt te zijn van een significante aanwezigheid van late Neanderthalers, zoals blijkt uit het voorkomen van meerdere bladspitsen en bladspitsachtigen, maar ook van klingen en zelfs een heuse klingkern.

De vindplaats Basse

Tijdens een zoektocht op 12 december 2009 die we in samenwerking met de Werkgroep Archeologie Steenwijk (WAS) hebben uitgevoerd, werden verschillende nieuwe vondsten gedaan.⁴ Mini Peters vond toen een fragment van een niet nader duidelijk artefact (fig. 2: nr. 1). Enkele maten van dit fragment zijn: lengte* 5,4 cm, breedte* 3,8 cm en dikte* 1,4 cm (niet-oorspronkelijke maten, als gevolg van fragmentatie, zijn in dit artikel gemarkeerd met een asterisk). Het resterende gewicht* bedraagt 30,3 gram. Aan meerdere recente en subrecente breuken is te zien dat het gemaakt is van fijnkorrelige, grijsbruine vuursteen van goede kwaliteit. Het stuk

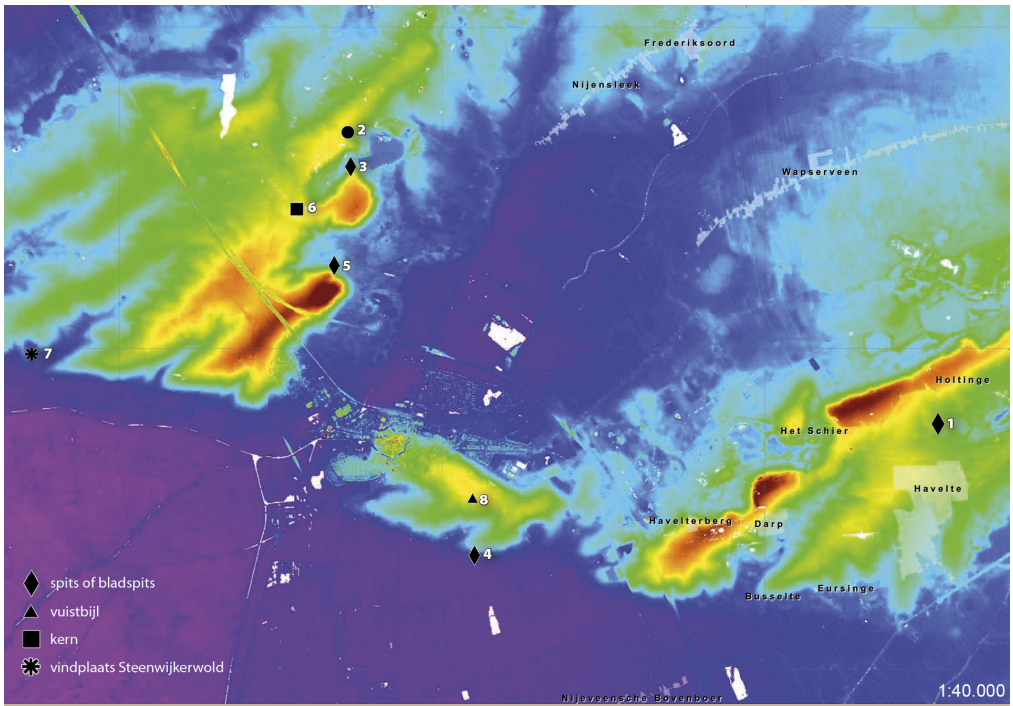

Fig. 1. Hoogtekaart, gebaseerd op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN), van Zuidwest-Drenthe en de kop van Overijssel met vindplaatsen uit het Midden-Paleolithicum: 1. Havelterberg; 2-3. Eeserveld A en B; 4. Onna; 5. Woldberg; 6. Baars; 7. Basse (Steenwijkerwold); 8. Steenwijkerkamp. De kring van stuwwallen rondom het glaciale bekken van Steenwijk (zie het donkerblauwe deel in het midden van de kaart) is goed te zien. (Kaart R. Haurissa, provincie Drenthe, bewerkt door F. de Vries, ToonBeeld/Stiens.)

vertoont op vlak A een zware witte patina, gepaard gaande met een flinke porositeit van het oppervlak. Op vlak B is als gevolg van meerdere subrecente breuken slechts een klein deel van het oorspronkelijk oppervlak bewaard, ook met witte patina. Vrijwel alle breuken ontstonden als gevolg van secundaire vorstspijting, maar niet allemaal tegelijk. Vlak A laat een serie negatieven zien, die vrij vlak zijn en door zachte percussie ontstonden. De negatieven lijken van verschillende richtingen te komen. Ook is er een restant van een oud vorstspijtingvlak. Door het gefragmenteerde karakter is niet uit te maken of dit een stukje van een Levallois-kern (of -afslag) is, of een fragment van een werktuig. Omdat het artefact oorspronkelijk een flink formaat gehad moet hebben, is het niet uitgesloten dat

het om een vuistbijl gaat. Naast witte patina komt windlak voor, met kleine putjes. Door de putterigheid (witte patina) zijn microscoopwaarnemingen betreffende krasjes e.d. niet goed mogelijk, maar enkele krassen zijn gezien. Verder is er een geringe (niet-fluviatiele) afronding.

Op dezelfde dag vond de eerste auteur een groot fragment van een afslag (fig. 2: nr. 2) met de volgende maten: lengte* 4,7 cm, breedte 4,6 cm, en dikte 1,1 cm. Het betreft een proximale fragment; de breuk is oud, maar recenter dan de bewerkte oppervlakken want het breekt door de vlekkerige witte patina die het grootste deel van het artefact afdekt heen. De slagvlakrest (2,0 x 0,9 cm) bestaat uit meerdere negatieven en lijkt enigszins gefacetteerd. De afslag, met een slaghoek

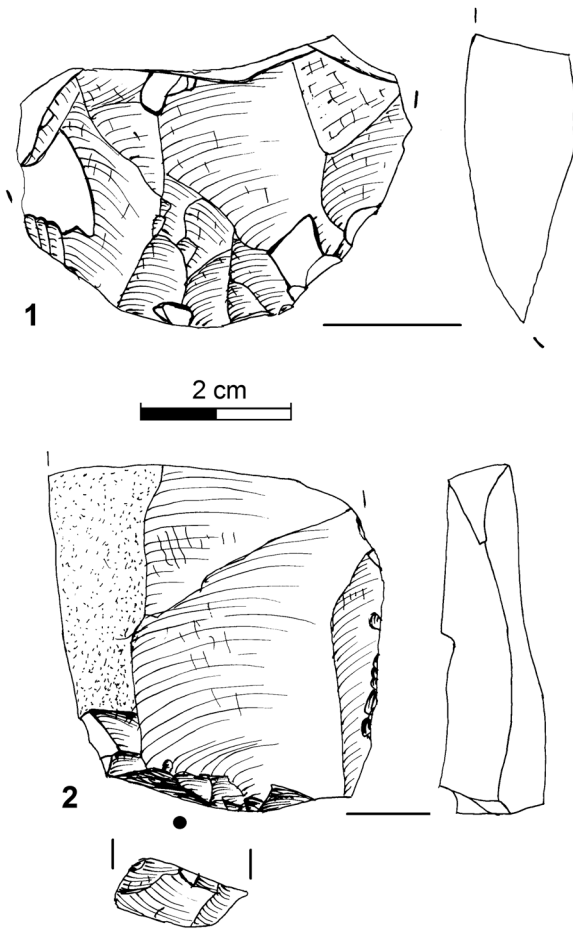

Fig. 2. Basse. 1. Fragment van een Levallois-kern (of -afslag) of een vuistbijl; 2. proximaal fragment van een afslag. Wit gelaten op de tekeningen; secundaire vorstspijtlvlakken of (sub)recente breuken; afwijkende signatuur: oude vorstspijtlvlakken; gestippeld: cortex. Dicht cirkeltje: slagpunt aanwezig; open cirkeltje: slagpunt niet meer aanwezig. (Tek. L. Johansen, Haren.)

van ca. 105-110°, is door harde percussie verkregen; er zijn een flinke slagbult en een litteken aanwezig. Op de dorsale zijde zijn (delen van) drie negatieven zichtbaar, met dezelfde slagrichting als de afslag zelf. Verder is een crème-wit en afgesleten restant cortex aanwezig. Ventraal is een scheur zichtbaar, mogelijk een primaire vorstscheur. De afslag is geslagen van fijnkorrelige, grijze vuursteen van uitstekende kwaliteit. Zowel ventraal als dorsaal is er een vlekkerige witte patina, die dorsaal sterker is ontwikkeld. Hetzelfde geldt voor de windlakachtige glans: ventraal nauwelijks aanwezig maar dorsaal redelijk ontwikkeld, echter zonder of met weinig kleine putjes. Wel zijn er (dorsaal) een aantal

krassen te zien, en ook enkele drukkegeltjes. Ook is er sprake van geringe, niet-fluviatiële, afronding. Enkele kryoturbatieretouches lijken aanwezig. Het stuk zal gezien al deze oppervlakteveranderingen uit het Midden-Paleolithicum dateren.

Op 18 maart 2012 vond Henk Paas een vrij grote kern: maximale lengte 8,2 cm en maximale dikte 3 cm; het gewicht* bedraagt ca. 147 gram (fig. 3). Er zijn meerdere grote beschadigingen aanwezig, mogelijk deels door vuur beïnvloed. Het ondervlak bestaat voornamelijk uit oude vorstspijtlvlakken, naast enkele negatieven die een slagvlak vormden voor bewerking van het bovenzvlak. Hoewel er enkele delen zijn verdwenen is te

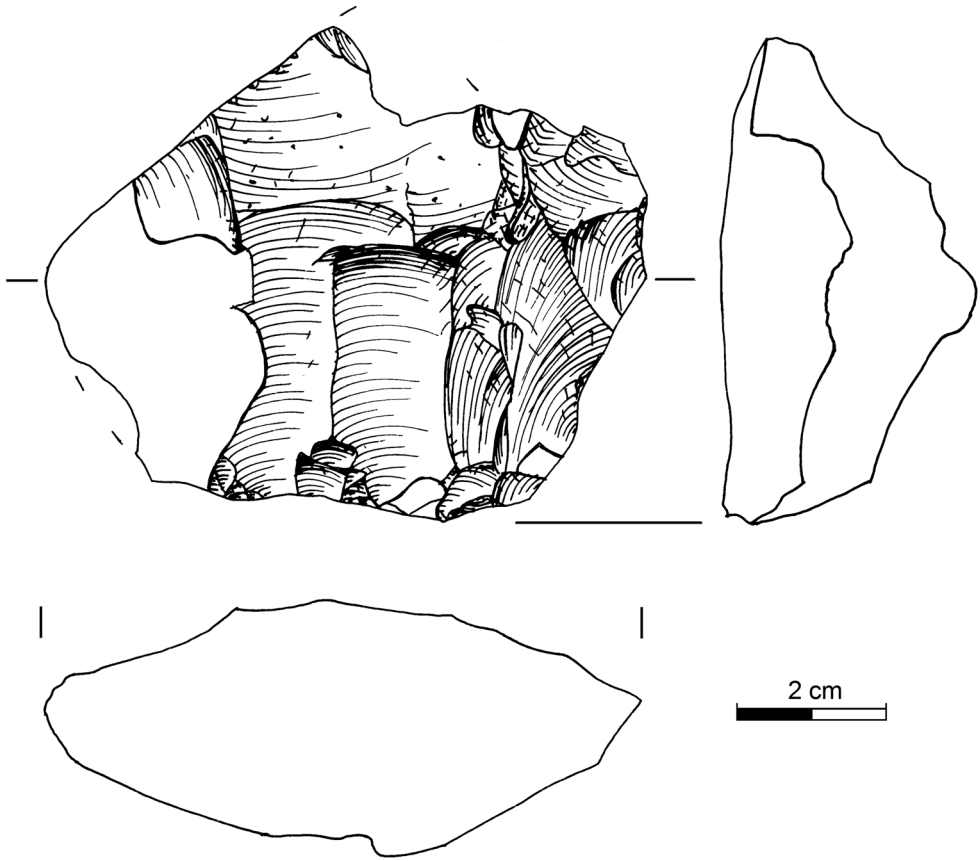

Fig. 3. Basse. Levallois-kern. (Tek. L. Johansen, Haren.)

zien dat het bovenzvlak werd geprepareerd uit meerdere richtingen, zodat we dit als een Levallois-kern kunnen classificeren. De preparatie was succesvol, ondanks de minimale bewerking van het ondervlak: er ontstond een karakteristieke zadelvormige welving van het bovenzvlak. De laatste afslag die van de kern geslagen werd, vanaf de 'basis' in de tekening, mislukte echter, in die zin dat hij te klein was. Het betreft een korte klingachtige afslag die in een lichte *hinge* eindigde waarna de kern is opgegeven. De kern vertoont bruine patina, windlak met kleine putjes, en geringe niet-fluviatile afronding.

In maart 2013 is een deel van de akker onderverdeeld in vakken van ca. 50 x 50 meter en werden zoveel mogelijk vuurstenen aan het oppervlak opgeraapt. Deze verzamelwijze hebben we eerder met succes toegepast op de belangrijke middenpaleolithische vindplaats bij Assen. Tijdens dit onderzoek werden op Basse vier middenpaleolithische artefacten opgeraapt; van drie zijn de vondstlocaties exact bekend (ingemeten met GPS) bekend. Het gaat om de volgende artefacten die we hieronder beschrijven: een kernfragment en drie afslagen. We laten beschrijvingen van de natuurlijke secundaire oppervlakteveranderingen achterwege; alle stukken vertonen

in meer of mindere mate verschijnselen als windlak met putjes, bruine of witte patina, geringe niet-fluviatiele afronding etc. die kenmerkend zijn voor middenpaleolithische artefacten uit het keizand.

Een kern gevonden door Piet Wiersma is gefragmenteerd door zowel vorstspijting als recente breuken. De resterende maten zijn: lengte* 5,4 cm, breedte* 4,2 cm, en dikte* 1,9 cm; gewicht* 46,3 gram. Dit lijkt een kernfragment met delen van twee negatieven op een van de vlakken, naast cortexrestanten. Het andere vlak heeft alleen natuurlijke oude vlakken (uit diverse perioden). Over één negatief kun je discussiëren: er lijkt geen duidelijk begin geweest te zijn. Het andere lijkt echter vrij duidelijk.

Een afslagje gevonden door Gijsbert Boekschoten heeft de volgende maten: lengte 1,4 cm, breedte 1,5 cm, en dikte 0,3 cm. De dorsale zijde bestaat geheel uit oude vlakken van voor de bewerking. De slagvlakrest (0,6 x 0,2 cm) bestaat uit een oud vorstspijtvlak; de slaghoek bedraagt ca. 100°. Gezien het voorkomen van een littekentje en een slagbult is het waarschijnlijk een harde percussie afslag. De tweede afslag, gevonden door Marlies van Kruining, is van een prachtige glazige fijnkorrelige vuursteen. Enkele maten zijn: lengte 3,9 cm, breedte 3,5 cm, en dikte 0,8 cm. De dorsale zijde bestaat uit waarschijnlijk een groter negatief, en mogelijk een kleiner, naast enkele resten van oude vorstspijtvlakken en cortex. De slagvlakrest is grotendeels verdwenen door afsplintering, maar er lijkt een restje bewaard te zijn gebleven: oorspronkelijk was het geprepareerd/gefaceteerd. De vlakke slagbult en het ontbreken van een litteken lijken er op te duiden dat de afslag door zachte percussie is geslagen. Het derde afslagje (lengte 2,1 cm, breedte 1,9 cm en dikte 0,7 cm) werd geslagen van fijnkorrelige, glazige vuursteen, en heeft een *dièdre*-achtige slagvlakrest (1,5 x 0,6 cm). De slaghoek is ca. 100°. Dorsaal is tenminste één negatief aanwezig, naast een cortexrestant.

Tot nu toe (stand van zaken per 1 juni 2014) heeft de vindplaats Basse de volgende artefacten opgeleverd: 2 klingen (waarvan een mogelijk een klingkrabber is), 4 afslagen, 1 kernfragment, 1 Levallois-kern, en 1 fragment van een Levallois-kern (of -afslag) of een vuistbijl. In totaal gaat het dus om 9 zekere middenpaleolithische artefacten naast een hoeveelheid incerto-facten en vuurstenen artefacten uit latere perioden.

De vuistbijl van de Steenwijkerkamp

Slechts een dag na onze zoektocht op 12 december 2009 vond John Emo (Raalte) in bijzijn van Roald Kleinlugtenbelt tijdens een zoektocht met de metaaldetector een vuistbijl op de Steenwijkerkamp (fig. 4 en 5). Door een aantal (sub)recente beschadigingen zijn de meeste maten wat kleiner dan de oorspronkelijke: lengte* 10,2 cm, breedte* 7,8 cm, en dikte 3,2 cm. Het gewicht* bedraagt 268,8 gr. De vuistbijl is gemaakt van matig fijnkorrelige, noordelijke vuursteen met veel bryozoën-fossieltjes. De vuistbijl is zeker niet van een afslag vervaardigd. Op vlak A is een deel van een oud vorstspijtvlak bewaard gebleven (aangegeven door onregelmatige kruisende lijntjes); dit vlakje vertoont een vlekkerige vermenging van bruine en witte patina, naast windlak, krassen etc. Op vlak B is een cortexrestant aanwezig, en bij de basis ook delen van oude vorstspijtvlakken. Deels staan die laatste bijna dwars, zodat er geen sprake is van een snijdende basis (zie het schematische zijaanzicht). Naast het cortexdeel zijn op vlak B sporen van '*face battering*' (meestal zinloos getimmer op een vlak; zie Shelley, 1990) zichtbaar in het oppervlak op de overgang naar de oude vorstspijtvlakjes, waarschijnlijk ontstaan tijdens een poging om een iets uitstekend deel te verwijderen. Overigens is dit gelukt, en zijn er verder geen aanwijzingen voor een inadequate techniek.

De vuistbijl is over het algemeen goed bewerkt, door middel van vlakke afslagen die ongetwijfeld door zachte percussie werden

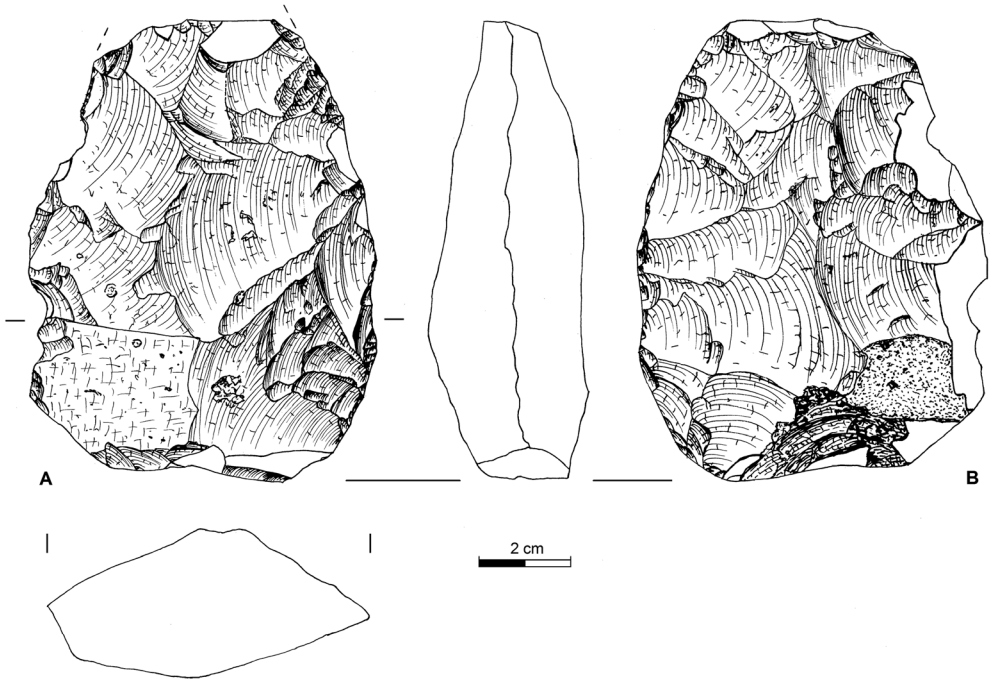

Fig. 4. Steenwijkerkamp. Vuistbijl. (Tek. L. Johansen, Haren.)

verwijderd. Met name de bewerking van vlak B lukte goed, met een hele serie afslagen die tot ongeveer het midden van het vlak reikten. Op vlak A waren er problemen tijdens de bewerking. Langs de rechterzijde ervan komen enkele negatieven voor die eindigen in *steps*. Het lukte als gevolg daarvan niet om een enigszins uitstekend deel van dit vlak (zie dwarsdoorsnede) te verwijderen. Toch heeft dit de functionele vormgeving van de vuistbijl niet in de weg gestaan: beide zijden moeten over het grootste deel van hun lengte snijdend zijn geweest, met bruikbare redelijk scherpe hoeken (deze zijn niet meer goed meetbaar door de vele beschadigingen).

Er zijn vrij veel subrecente en recente beschadigingen (beide wit gelaten op de tekening) aanwezig. Ook bij de top is een aantal secundaire breuken aanwezig; deze

doorbraken de bruine patina, maar het breukoppervlak vertoont wel windlak. Kennelijk vormde zich eerst bruine patina, en pas later windlak - na het ontstaan van de breuken. De breuken zijn dus vrij oud maar dateren toch van lang na achterlating van het stuk, en hangen dus niet samen met het gebruik van de vuistbijl. Van het topgedeelte mist zeker een tot anderhalve centimeter. De oorspronkelijke lengte zal 11 à 11,5 cm zijn geweest. Rekening houdend met de beschadigingen, met name die bij de top, kan de vuistbijl in de typologie van Bordes (1961) geassocieerd worden als een *biface cordiforme*. Afgezien van bruine patina en mogelijk een zweem witte patina op vlak B zijn met de microscoop ook krasen en drukkegeltjes waargenomen. Windlak met kleine putjes, krypturbatie-retouches en

Fig. 5. Steenwijkerkamp. Vuistbijl. De verschillende (sub)recente beschadigingen zijn goed te zien. (Foto F. de Vries, ToonBeeld/Stiens.)

geringe afronding van randen en ribben (niet fluviaal) zijn ook aanwezig.

Samen met de WAS, verschillende andere amateur-archeologen, archeologie-studenten uit Leiden, en ook de vinder van de vuistbijl, zijn op 13 maart 2010 meerdere akkers op de Steenwijkerkamp afgezocht. Op ongeveer 150 meter afstand van de vindplaats van de vuistbijl vond de eerste auteur een vermoedelijke afslag. Enkele maten van dit stuk zijn: lengte 2,6 cm, breedte 3,6 cm, en dikte 0,4 cm. De afslag is gemaakt van noordelijke, bryozoënhoudende vuursteen die qua textuur iets fijnerkorreliger is dan die van de vuistbijl. Dorsaal zijn een groter negatief, en enkele kleinere negatieven aanwezig met dezelfde slagrichting als de afslag zelf. De slagvlakrest meet ca. 2,5 x 0,2 cm, en bestaat waarschijnlijk uit een deel van een oud vorstsplijvlak. De slaghoek

bedraagt ongeveer 95°. Er zijn een vrij vlakke slagbult en een klein litteken aanwezig. Er is geen 'lipje' tussen slagvlakrest en ventraal vlak, maar zachte percussie kan niet worden uitgesloten. Distaal zijn enkele subrecente beschadigingen aanwezig. De oppervlakteveranderingen (behalve de zweem witte patina) zijn vergelijkbaar met die op de vuistbijl.

De vondsten lijken er op te wijzen dat van deze plek nog veel meer verwacht mag worden. Aan de andere kant is de aanwezigheid van één vrij kleine afslag in de nabijheid van een vuistbijl niet genoeg om met zekerheid te kunnen zeggen dat hier een kampement heeft gelegen. Het zou kunnen gaan om een geïsoleerde vuistbijl zoals we er wel meer kennen. Op deze plek moet dus zeker verder gezocht worden om in deze kwestie een duidelijke conclusie te kunnen trekken. Vermoedelijk

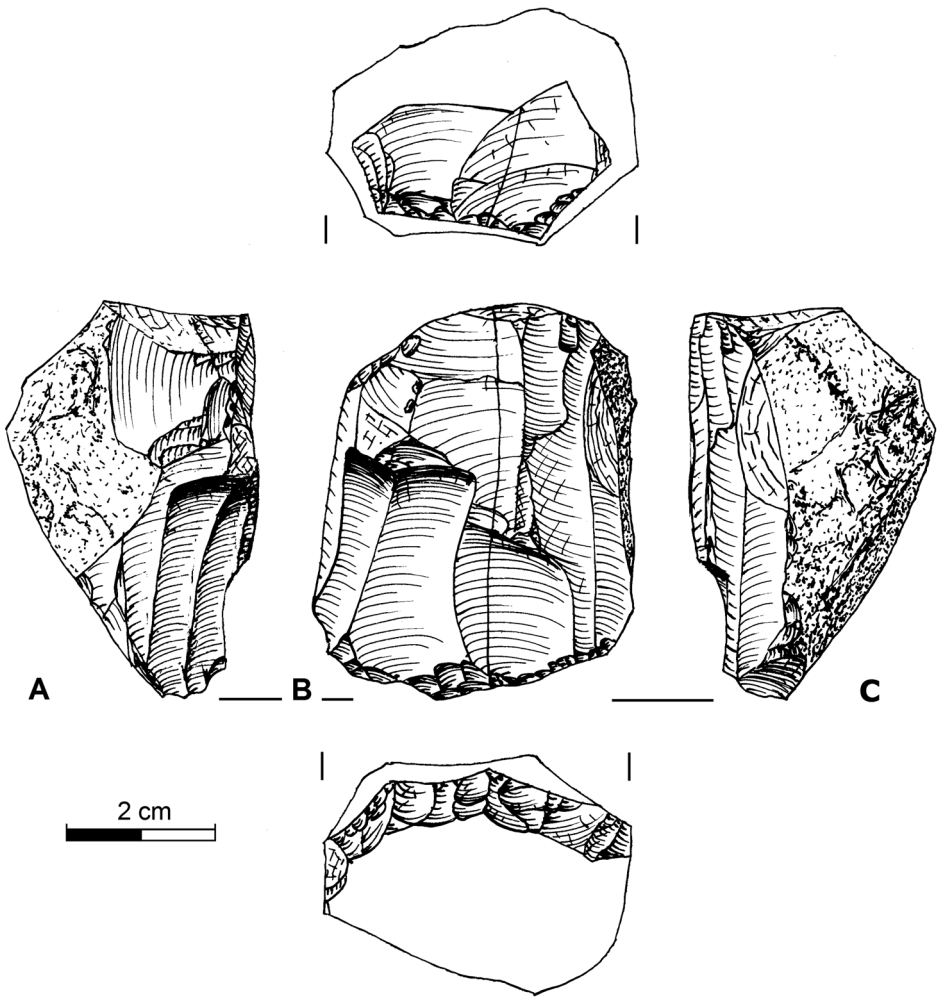

Fig. 6. Baars. Klingkern. (Tek. L. Johansen, Haren.)

hoort de vuistbijl van de Steenwijkerkamp thuis in het *Moustérien de Tradition Acheuléenne* (MTA), Type A, met een datering van rond de 100.000 of 50.000 jaar.

De klingkern van Baars

Eind 2008 werd een middenpaleolithische klingkern bekend (fig. 6). Het stuk was net ten zuiden van het Eeserveld gevonden door Gerrit Jonker (Tuk), waarschijnlijk al in

2007. De kern is gemaakt van glazige, half-doorzichtige en fijnkorrelige noordelijke vuursteen. Bryozoën werden niet gezien. Enkele maten van de kern zijn: lengte 5,5 cm, breedte 4,5 cm, en maximale dikte 3,3 cm. Het gewicht bedraagt 81,1 gram. Net als bij veel jongpaleolithische kernen zijn er twee tegenover elkaar liggende slagvlakken gecreëerd. Het bovenste slagvlak is deels vervormd door een interne vorstscheur, maar was toch

bruikbaar. Het onderste is smal en door kleinere afslagjes gecreëerd. De hoeken van beide slagvlakken met de negatieven op het exploitatie- of afbouwvlak (zie B), over de eerste cm, bedragen ongeveer 80-85° (onder) en 85-90° (boven) (zie ook de beide zijaanzichten: A en C). Op het afbouwvlak zijn (delen van) in totaal zeven grotere klingachtige negatieven zichtbaar, en een aantal kleinere negatieven. De laatste drie van de kern verwijderde afslagen mislukten en eindigden in *hinges* (waarschijnlijk steeds diepere). Daarna was de kern onbruikbaar geworden. Er zullen in totaal minstens vier goede klingen van de kern zijn geslagen, die een maximale lengte van rond 5 cm gehad zullen hebben. Het ondervlak van de kern bestaat geheel uit natuurlijke vlakken: vooral cortex, gelig-wit en versleten, en delen van enkele zwaar verweerde en wit gepatineerde oude vorstspijtvlakken. Er zijn op deze oude vlakken beschadigingen zichtbaar die waarschijnlijk ontstonden tijdens het glaciaal transport.

Van klingkernen uit het Jong-Paleolithicum is bekend dat ze vaak door kinderen werden gebruikt nadat een ervaren bewerker ze had weggegooid omdat ze te klein of onbruikbaar waren geworden. Hetzelfde verschijnsel is ook bekend van middenpaleolithische exemplaren, onder meer van Levallois-kernen. In dat geval was de kern echter nog niet uitgeput, en ook nog niet onbruikbaar, voordat de afslagen die in *hinges* eindigen werden geslagen. Het is niet zeker dat de kern van Baars mede door een onervaren bewerker geëxploiteerd werd. Ook zijn er geen andere aanwijzingen voor kinderwerk, zoals *stacked steps of face battering*.

Er loopt een grote secundaire vorstscheur door de kern - secundair omdat de negatieven er niet op hebben gereageerd. Andere aanwezige verweringsverschijnselen zijn: windlak met kleine putjes, drukkegeltjes (veel, en ook flink grote), geringe afronding (niet fluviatiel), witte patina, krassen, kryoturbatie-retouches

en ook beschadigingen in het oppervlak als gevolg van kryoturbatie.

Van de vindplaats zijn geen andere artefacten bekend, hoewel je dat wel zou verwachten van een site met een kern. Er is wel gezocht op een belendende akker (de site zelf is nu grasland), maar dat leverde verder geen middenpaleolithische artefacten op.

Klingen en het late Midden-Paleolithicum

Zoals gezegd passen veel vondsten uit dit gebied goed in een late fase van het Midden-Paleolithicum, de zogeheten Bladspits Groep. Dit geldt niet alleen voor de bladspitsen en bladspitsachtigen, maar vermoedelijk ook voor de klingen van Basse en de klingkernen van Baars. We kennen namelijk klingen en klingkernen, waaronder kernen met twee tegenover elkaar liggende slagvlakken, van meerdere vindplaatsen van de Bladspits Groep. Een voorbeeld is de bekende vindplaats bij Beedings in Zuid-Engeland waar meer dan veertig unificiale bladspitsen gevonden zijn, die gemaakt zijn van klingen. Die klingen komen van kernen met twee slagvlakken, en in veel gevallen was er ook sprake van kernpreparatie zoals we dat kennen uit het Jong-Paleolithicum (zie Jacobi, 2007; Jacobi & Higham, 2011: 186). Deze techniek zou klingen opleveren die maar weinig gekromd zijn in zijaanzicht: een voordeel als je die klingen tot speerpunten wilt omvormen. Een klingkern met twee slagvlakken kennen we ook uit de laag met bladspitsen in de Weinberghöhlen bij Mauern in Zuid-Duitsland (Zotz, 1955: 118, *Bild* 58, no. 2, uit zijn *Schicht 3* in de Saazer Loch). Klingen komen redelijk veel voor op vindplaatsen van de Bladspits Groep (te Mauern bijvoorbeeld 28 stuks; Von Koenigswald et al., 1974: 43, 44 en *Tafel* 16, no. 5). De Levallois-kern van Basse hoeft een dergelijk late datering overigens niet in de weg te staan. Uit het Bladspitsen-niveau van Mauern stamt ook een Levallois-kern (eigenlijk meer een kleine discoïde kern: Bohmers, 1951: *Tafel* 42, no.

10). Overigens zijn de klingen van Basse niet noodzakelijkerwijs geslagen van een kern met twee slagvlakken want hun dorsale negatieven zijn unidirectioneel.

Klingen zijn ook uit eerdere fasen van het Midden-Palaeolithicum bekend. Zo kennen we al heel regelmatige klingen van de vindplaatsen van de Rhenen Industrie (bijv. Niekus & Stapert, 2005). Ook van vindplaatsen uit de beginfase van het Weichselien zijn klingen bekend in onder meer Duitsland en België. Opvallend is echter dat de klingtechnologie zoals we die zien bij de Bladspitsgroep jongpaleolithisch aandoet, compleet met kernpreparatie. De klingen van de Rhenen Industrie en sommige andere middenpaleolithische tradities werden merendeels vervaardigd met behulp van Levallois-kernen, die een heel ander concept hadden.

We kunnen natuurlijk niet uitsluiten dat er in het Bekken van Steenwijk sprake was van bewoning tijdens meerdere perioden. Dat dit gebied een speciale aantrekkingskracht uitoefende op de late Neanderthalers van de Bladspitsgroep - ongeveer halverwege hun 'Trek naar het Westen' (Stapert, 2007) - lijkt echter wel zeker, en we mogen in de toekomst nog veel moois uit dit gebied verwachten.

A handaxe and other new Middle Palaeolithic finds from around the glacial basin near Steenwijk

In an earlier paper in this journal (Paleo-aktueel 19, 2008), we described several Middle Palaeolithic finds from this area: a Levallois-flake from Eeserveld 'A', a Mauern-type leafpoint from Eeserveld 'B', a preform of a leafpoint from the Woldberg, two blades from Basse, a Mousterian point from the Havelterberg and a fragment of a bifacial tool (possibly another leafpoint) from Onna. Since then, new finds have come to light, briefly described in this article. A cordiform handaxe and a probable flake were found in a field at Steenwijkerkamp. The site at Basse produced no less than 7 new finds: a fragment of either a Levallois core (or large

flake) or a handaxe, a Levallois core, a core fragment and 4 flakes. In total, 9 artefacts are now known from this site, and more finds are to be expected. The blade core from Baars is of particular interest; it has two opposing platforms, a well-known feature of cores from the Upper Palaeolithic. Such cores are also known from sites of the Leafpoint Group, such as at Beedings in southern England. We may conclude that the Steenwijk Basin was an attractive living area for Late Neanderthals around 40,000 to 50,000 years ago.

Noten

1. Lopendediep 28, 9712 NW Groningen; email: marcelniekus@gmail.com.
2. Ossewei 6, 9751 SC Haren. Email Johansen: LykkeJohansen@planet.nl; Email Stapert: d.stapert@planet.nl.
3. Alle vondsten van Basse worden beheerd door de Werkgroep Archeologie Steenwijk (WAS).
4. In de periode najaar 2009 tot voorjaar 2014 is door de volgende personen deelgenomen aan de zoektochten in de omgeving van Steenwijk: Jan Been, Maarten Beijen, Zwaan Beijen, Gijsbert Boekschoten, Dick Brinkhuizen, Kees van Bruggen, John Emo, Svenja Hagedoorn, Jan van der Heide, Tjeerd de Jong, Johan Kabout, Linda Kiers, Marlies van Kruijning, Jeroen Mendelts, Leo Mulder, Henk Paas, Johan Passchier, Minie Peters, Gerrit Reintjes, Bert Scheepers, Frank van Spelde, Frans de Vries, Reinder en Anneke Visser, Piet Wiersma, Kees Wijnberg, Anne Wind, en Durk van der Zee. Hieronder bevinden zich (amateur-)archeologen, waaronder leden van de WAS, en studenten archeologie uit Groningen en Leiden.

Literatuur

- Bohmers, A., 1951. Die Höhlen von Mauern. Teil I. Kulturgeschichte der altsteinzeitlichen Besiedlung. *Palaeohistoria* 1: 1-107.

- Bordes, F., 1961. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*. Institut du Quaternaire, Bordeaux.
- Jacobi, R., 2007. A collection of Early Upper Palaeolithic artefacts from Beedings, near Pulborough, West Sussex, and the context of similar finds from the British Isles. *Proceedings of the Prehistoric Society* 73: 229-325.
- Jacobi, R. & T. Higham, 2011. The British Earlier Upper Palaeolithic: settlement and chronology. In: Ashton, N., S.G. Lewis & C. Stringer (eds), *The ancient human occupation of Britain*. Elsevier, Amsterdam etc.: 181-222.
- Koenigswald, W. von, H.J. Müller-Beck & E. Pressmar, 1974. *Die Archäologie und Paläontologie in den Weinberghöhlen bei Mauern (Bayern. Grabungen 1937-1967)*. Archaeologica Venatoria 3, Tübingen.
- Niekus, M.J.L.Th. & D. Stapert, 2005. Het Midden-Paleolithicum in Noord-Nederland. In: J. Deeben *et al.* (red.), *De Steentijd van Nederland (= Archeologie 11/12)*: 91-118.
- Shelley, P.H., 1990. Variation in lithic assemblages: an experiment. *Journal of Field Archaeology* 17: 187-193.
- Stapert, D., 2007. Bladspitsen en de 'Grote Trek naar het Westen' van de laatste Neanderthalers in Noordelijk Europa. *Paleo-Aktueel* 18: 10-20.
- Stapert, D., J. Been, J. Beuker, L. Johansen, M.J.L.Th. Niekus & P. Wiersma, 2008. Bladspitsen en andere middenpaleolithische vondsten rond het glaciële bekken van Steenwijk (Dr. en Ov.). *Paleo-Aktueel* 19: 10-19.
- Zotz, L.F., 1955. *Das Paläolithikum in den Weinberghöhlen bei Mauern*. Quartär Bibliothek, Bd. 2. Röhrscheid Verlag, Bonn.

